

GYVIEJI ARCHYVAI

Vilniaus kraštas po Lenkijos okupacijos jungu

„Kurier Wileński“ 1935 m. gegužės 15 d. parašė apie būtiniausių prekių perkamumo smukimą Vilniaus vaivadijoje. Jeigu 1930 m. vaivadijoje parduota 2 milijonai 310 tūkst. degtukų dėžučių, tai 1933 m. – tik 876 500 dėžučių. Valgomosios druskos 1928 m. parduotos 2 347 tonos, o 1933 m. – 1 327 tonos. Užtat išaugo pigesnės gyvulinės druskos pardavimas, kurią vietoj valg. druskos ėmė vartoti gyventojai. Smulkaus cukraus 1928 m. parduota 5 715 tonų, o 1933 m. tik 4 760 tonų. Mažiau parduota ir rafinuoto cukraus: 1928 m. – 1 400 tonų, 1933 m. – 660 tonų. „Vilniaus rytojus“ 1935 m. birželio 11 d. parašė, kad Marcinkonių valsčiaus valstiečių uždarys yra miško vežimas į geležinkelio stotį. Tačiau už kiekvieną nuvežtą vežimą mokama ne pinigais, o bonais – vietos valdžios išleistais popieriniais pinigų pakaitalais. Už juos krautuvinkai duoda blogiausias prekes. Už boną, lygią 1 zlotui, pirkėjas gauna prekę už 90 grašių, nes už bono priėmimą krautuvinkas 10 gr pasilieka sau. Bonai buvo žinomi ir Varėnoje. Už miško medžiagos vežimą prie geležinkelio jų gaudavęs ir mano tėvas.

Daugėliški valsč. vaitas Adamovičius laikraščio „Gazeta Polska“ (1934 m. gegužės 24 d. numeris) korespondentui pasakojo apie padėtį savo valsčiuje: „Pamus priskaičiuojama net 70% ūkininkų, turinčių mažiau kaip 5 ha žemės, kaimietis laiko 1 karvę ir 1 arklį. Jau nuo pat rudens kaimiečiai neturėjo ką valgyti, visa sėkla seniai sunaudota“. Laikraštis pridėjo, kad panašiai kalbėjo ir kiti vaitai – Kaltanėnų ir kt.

Pasak 1934 m. rugpjūčio 9 d. laikraščio „Kurier Wileński“, netgi javams gerai užderėjus, visiems metams valstiečiui rugių neužtenka. Užsidirbti kelis zlotus pas dvarininką valstietis gali tik per šienapjūtę ir javapjūtę. To paties laikraščio 1936 m. balandžio 26 d. žiniomis, vieno žmogaus – valstiečio – vartojimas, įskaitant ir gyvulių šėrimą, Vilniaus krašte per metus sudarė 110 kg rugių, 6 kg kviečių, 550 kg bulvių. Per metus 110 kg rugių vienam žmogui – bado norma, kurią papildė bulvės ir kiti surogatai. 110 kg rugių per metus – tai tik 300 gramų kasdieninės duonos. Netgi kalvinys, kurio nė kiek nepervalgydindavo, per dieną gaudavo 400 g duonos. Kaimuose didėjo slapto vartojimas – samogono vartojimas. Anot 1936 m. balandžio 30 d. „Kurier Wileński“, juo pirmiausia užsiėmė mažažemiai valstiečiai, kurie šventei ar kokioms iškilmėms neįstengė nusipirkti bent trupčio brangios monopolinės degtinės. Slapto degtinės vartojimo Vilniaus vaivadijoje susektų atvejų statistika keletis metus atrodė taip: 1930 m. – 119, 1931 m. – 309, 1932

m. – 662, 1933 m. – 804, 1934 m. – 845, 1935 m. – 1 051 susektas atvejais. Padidėjimas beveik 10 kartų.

Gausių apklausimų ir duonos balanso paskaičiavimo pagrindu Vilniaus žemės ūkio organizacijų žurnalas „Tygodnik Rolniczy“ 1935 m. kovo 1 d. numeryje padarė išvadą, kad „mūsų žemdirbio kasdieninė duona“ 1933 m. per dieną sudarė 195 gramų grūdų arba apie ¼ kg duonos vienam žmogui. Tačiau vargingoji kaimo dalis duonos valgė kur kas mažiau. Padėtis 1934-1935 m. dar labiau pablogėjo, nes nukrito gyvulininkystės produktų kainos ir būtiniausioms išlaidoms valstietis buvo priverstas teikti ir rinką daugiau grūdų.

Absurdas, tačiau 1931 m. batų pora kainavo tiek, kiek du arkliai. Krokuvos savitrašė „Pias“ 1935 m. rugpjūčio 18 d. korespondencijoje iš Vilnijos rašė, kad „kainos čia vidutiniškai 25% žemesnės už mūsų (t. y. Mažalenkijos kainas), o daugeliui produktų šis skirtumas dar didesnis. Per Varšuvos radiją skelbiamos rinkos kainos čia verčia tik dūsauti, nes pasiekti tokių kainų šiose teritorijose niekada nebuvo galimybės“. Ūkininkas griežia dantimis, kai veža savo produktus ar gena gyvulius į turgų ir galų gale būna priverstas juos parduoti už žemą kainą, nes kiekvieną minutę pas jį gali ateiti mokesčių rinkėjas. Mokesčiai labiausiai vargino mažažemius ir vidutiniokus valstiečius.

Už kiekvieną raštišką pranešimą apie mokesčius valstietis turėjo mokėti 1,5 zlotu. O tų pranešimų kartais atėdavo po kelis, dešimt ar dar daugiau. Mokėjo žmonės už žemę, už arklį, karvę, šunis, bites, trobą, plūgą, benzininį žiebtuvėlį, teisę įvažiuoti į miestą ir t. t. Buvo mokesčiai mokykloms, valdininkams, bažnyčioms išlaikyti. Baudos: šuo nutrūko nuo grandinės – 5 zlotai, miestelyje kiaulė išbėgo į gatvę – 5 zlotai, kiemas po lietaus neiššluotas – 10 zlotai, šulinys nevalytas – 10 zlotai... Už „prieauglio kankinimą“ baudavo keliskart daugiau, negu jis kainuodavo. Gaidžio į turgų negalima vežti surištomis kojomis, bet specialioje dėžėje. Prieš nelegalų tabako auginimą kovojo policija, žandarai, šaltyšiai. Jeigu pas valstietį rasdavo 70 gramų namie auginto tabako, „nusikaltėlis“ gaudavo 10 dienų kalėjimo arba 100 zlotų pabaudą. Kai degtukų dėžutė kainuodavo 8 grašius, tai bauta už benzininį žiebtuvėlį be atitinkamo įspaudu būdavo 10-20 zlotų arba iki 2 savaitių kalėjimo. Arklių pakinktų lankas turėjo būti su varpeliu, ypač važiuojant plentais, miestelių gatvėmis ir pan. Važiuoti per miestelį su nepažabotu arkliais – policijos bauda. Prisimenu, kaip tėvas nuo vežimo užpalkalnio krėslo atlupo lentelę

su savo, vežimo savininko, pavarde. Ant sodžių pirklių irgi būdavo lentelės su savininko pavardėmis. Mitraukoje, kur buvo perėjimo į Nepriklausomybę punktas, liepta pirkias nudažyti baltai. Žmonės dažė, tik ne brangiai kainuojančiais dažais, o kalkėmis.

Krašto gyventojus, ypač valstiečius ir miestų darbininkus, dėl bado, blogų buitinių bei sanitarinių sąlygų ir gydytojų pagalbos trūkumo kankino sunkios ligos. Lenkijos gydytojų konferencijoje 1937 m. vasario mėn. buvo paskelbti duomenys, jog 1 gydytojas Lenkijoje teko 7 tūkst. kaimo gyventojų, tuo tarpu Rytų Kresuose net 9 tūkst. gyventojų. Kaimuose nesigirdėjo gimdymo namų. Vilniuje ir Vilniaus-Trakų, Švenčionių, Ašmenos apskrityse 1932 m. pavasarį plėtėsi vidurių šiltinės epidemija, vaikus į ligos patalą guldė skarlatina („Dziennik Wileński“, rugsėjo 23 d. ir gruodžio 4 d.). Daugelį vaikelių kankino rachitas. Apie pusę gimusių vaikų Vilnijoje numirdavo, nesulaukę 3 metų. Tačiau laikraštis „Kurier Wileński“ 1934 m. rugpjūčio mėnesį išdrįso parašyti, kad didelis valstiečių vaikų mirtingumas naudingas, nes pristabdė ūkių smulkėjimo procesą – tėvams nereikia ūkių dalinti didesniam vaikų skaičiui. „Vilniaus žodžio“ 1937 m. rugsėjo 30 d. korespondencijoje iš Rudnios bažnytkaimio rašyta, jog čia ėmė plisti šiltinė. Pasak Vilniaus vaivados ataskaitos apie bendrąją vaivadijos būklę 1937-1938 m. ataskaitiniu laikotarpiu (1937 03 31 – 1938 03 31), per jį tik nuo džiovos vaivadijoje mirė 1 304 žmonės. Užregistruoti 6 185 nauji trachomos atvejai (iš viso buvo žinomi 33 406 trachoma sirgę asmenys). Dvarų darbininkai slėpė savo susirgimus, bijodami būti atleisti iš darbo, todėl šių darbininkų mirtingumas buvo didelis.

Dėl įtemptos darbo dienos, darbo saugumo stokos, žemės ūkyje ir miškininkystėje darbo metu atsitikdavo ypač daug nelaimingų atsitikimų. Pagal juos šios ūkio šakos užėmė pirmąją vietą tarp kitų gamybos šakų.

Kainų žirkklės

Nepakeliama našta valstiečiams buvo kainų žirkklės – valstiečių gaminamų produktų ir jam reikalingų prekių skirtumai. Apie žemės ūkio produktų ir kaimo žmogui būtiniausių reikmenų rėžiantį skirtumą liudijo net oficiali statistika („Spółdzielnie Rolnicze“. 1934 10 11). O kainų žirkklės kasmet vis labiau žiojė. Pateiksime prekių kainas, išreikštas rugių ir kiaulienos kilogramais 1926 m. ir 1932 m. Jeigu 1926 m. plūgas kainavo 164 kg rugių arba 23 kg kiaulienos, tai 1932 m. atitinkamai 321 kg ir 46,6 kg. Kitų prekių kainos 1926 m.: 1 pora

batų – 164 kg rugių ir 22,9 kg kiaulienos; 10 kg cukraus – 61 kg ir 8,7 kg; 10 kg druskos – 17 kg ir 2,4 kg; 1 kg tabako – 228 kg ir 32 kg; 10 litrų žibalo – 26 kg ir 3,7 kg; 10 dėžučių degtukų – 2 kg ir 0,5 kg. Tų pačių prekių kainos 1932 m.: plūgas – 321 kg rugių ir 46,6 kg kiaulienos; batai – 321 kg ir 44,6 kg; cukrus – 117 kg ir 16,2 kg; druska – 26 kg ir 3,6 kg; tabakas – 543 kg ir 75,2 kg; žibalas – 59 kg ir 8,1 kg; degtukai – 8 kg ir 1,1 kg. Jeigu 1929 m. plūgas kainavo 185 litrus pieno, tai 1933 m. net 435 litrus. Kitų prekių kainų skirtumą pieno litrais rodo kiti 1929 m. ir 1933 m. skaičiai: 1 pora batų – 181 litras ir 314 litrų; 10 kg cukraus – 67 ir 154; 10 kg druskos – 14 ir 40; 1 kg tabako – 271 ir 845; 10 litrų žibalo – 26 litrai ir 60 litrų pieno.

Iki 1924 m. Lenkijos pinigai buvo menkavertės ir vis labiau smunkančios markės. 1 JAV doleris 1921 m. gruodžio 31 d. kainavo 2 tūkst. 922 lenkų markės, 1922 12 31 – 17 800 markių, 1923 12 31 – 6 375 000 markių. 1924 m. sausio 11 d. seimas priėmė įstatymą apie valstybės išdo gerinimą ir pinigų reformą. Gegužės 1 d. nuvertėjusią markę pakeitė zlotas. Į 1 zlotą buvo keičiama 1 800 000 markių. Kaip mokėjimo priemonė nustojo būti 1924 m. liepos 1 d., iš apyvartos markė galutinai išimta 1925 m. gegužės 31 d.

Kainų žirkklės buvo nepalankios Vilnijos žemdirbiui ir palyginus Vilniaus kainas su visos Lenkijos kainomis (E. Szturm. O Sztrem. Kształowanie się cen na ważniejszych artykułach rolne w Polsce. Warszawa, 1927). Jeigu darbinis arklis Lenkijoje 1924 m. spalio mėn. kainavo 303 zlotus, tai Vilniuje 259 zlotai; 1925 m. spalio mėn. atitinkamai 200 zlotai ir 196 zlotai. Melžiamos karvės kaina: Lenkijoje 1924 10 – 220 zlotai, Vilniuje – 151 zlotai, Lenkijoje 1925 10 – 187 zlotai, Vilniuje – 132 zlotai. Negana to, provincijos miesteliuose parduodami žemės ūkio produktai buvo pigesni negu apskričių centruose ir ypač Vilniuje. Pavyzdžiui, Eišiškių turguje ž. ū. produktų kainos buvo 15-20% mažesnės už jų kainas Vilniuje. Litrą pieno valstietis parduodavo už 7 grašius, o mieste jis buvo keliskart brangesnis. Mūsų krašto žmonės 1 kg džiovintų baravykų parduodavo už 6-7 zlotus, o Vilniuje jų mažmeninė kaina buvo 18 zlotai. Tarpininkas uždirbdavo 200%.

Vyriausiosios statistikos valdybos duomenimis, 1933 m. 1 kg ruginių miltų vidutiniškai kainavo 17 grašių, o 1 kg ruginės duonos – 37 gr, 1 kg kvietinių miltų – 36 gr, o 1 kg kvietinės duonos – 80 gr. Savitrašė „Tygodnik Rolniczy“ 1935 m. gegužės 15 d. paskaičiavimais, valstietis gaudavo 38% -48% gyvulio

kainos, o likusi dalis tekdavo spekuliantams, valstybei ir „vietos savivaldybei“. Svarbiausias gyvulių tiekėjas buvo mažažemis valstietis, bet jis buvo bejėgis prieš prekybininkų šutvę.

„Słowo“ 1934 m. rugpjūčio 17 d. rašė, kad Rytų žemės turi agrarinę reikšmę Lenkijai, kurios daugelyje provincijų yra gyventojų perteklius. Rytines žemes reikia kolonizuoti lenkų elementais ir asimiliuoti. Be kaimų kolonizacijos nereikia pamiršti ir miestų kolonizacijos...

Okupantų nuomone, Kresuose galima eiti tik vienu keliu: varžybų su separatistinėmis grupuotėmis būdu į savo pusę patraukti neapsisprendusių tautybių žmones ir palenkti juos lenkiškumui. Mases reikia atplėsti nuo pakraščiu inteligentijos, kitaip tariant, skaldyti bendrą nacionalinio išsivadavimo frontą. Visi pakraščiu gyventojai privalo mokėti lenkiškai, įstaigose vartoti tik lenkų kalbą, lenkinimui panaudoti kariuomenę, plėtoti lenkiškos spaudos skaitymą, paskaitas ir pan. Į mokyklas skirti mokytojus patriotus, apriboti mokyklose vietinės kalbos vartojimą. Baltarusiams sulotyninti slavų abėcėlę. Lenkinimui panaudoti katalikų bažnyčią. Kresus reikia energingiau kolonizuoti (J. Giertych. O program polityki kresowej. Warszawa, 1932).

„Tygodnik Rolniczy“ 1936 m. vasario 1 d. Nr. 5-6 Vilnijos ūkio atsilikimą, chronišką badą bandė paaiškinti ne okupantų, dvarininkų, palūkininkų plėšikiška politika, o gamtinėmis sąlygomis. Atseit vidutinė metinė temperatūra čia yra apie 5°. Tik per du mėnesius – liepą ir rugpjūtį – nebūna temperatūros žemiau nulio. Šalnos dažnai būna birželio mėnesį ir užaina ankstyvą rudenį – rugsėjo mėnesį. Lyja daugiau vasaromis, o pavasariai dažniausiai būna sausi. Dirvos krašte blogos arba vidutinės rūšies. Daug ūkininkavimui netinkamos žemės.

Okupacijos sąlygomis krašto lietuviai kūrė įvairias savo kultūrinės bei ūkinės organizacijas, minėjo mūsų tautai svarbias datas ir kt. Antai 1934 m. balandžio 3 d. Vilniuje įvyko visuotinis metinis Lietuvos ūkio draugijos (LŪD) suvažiavimas. Draugija kaimuose turėjo kelias dešimtis savo ratelių, buvo 11 kooperatyvų: 9 vartotojų ir 2 pieno perdirbimo. Kurti dar 3 vartotojų ir 3 pieno perdirbimo kooperatyvai. Draugija 1933 m. suorganizavo pašarinių runkelių, morkų ir kitų daržovių auginimo konkursus. Dalyvavo 735 ūkininkai. Draugija turėjo žemės ūkio padargų, kuriuos duodavo naudotis valstiečiams. Mikalčiūnų kaime, M. Kavaliausko kieme, 1934 m. spalio 17 d. LŪD surengė Kaniavos apylinkės lietuvių

ūkininkų parodą su šakniavaisiais ir daržovėmis. Parodoje dalyvavo 49 ūkininkai ir 18 jaunųjų ūkininkų iš 10 kaimų: Jauskų, Kaniūkų, Dainavos, Milvydos, Barčių, Kaniavėlės, Mikalčiūnų, Kamorūnų, Vydenių, Kaniavos. Panaši paroda spalio 23 d. surengta Valkininkuose. Dalyvavo 81 ūkininkas iš Valkininkų ir 15 kaimų.

„Vilniaus rytojus“ rugpjūčio 11 d. vedamajame straipsnyje rašė, kad Lietuvių ūkio draugiją būtina panaudoti ne tik kultūriniam darbui kaime, bet ir kovai su nepakeliamais mokesčiais bei sekvestracijomis, kartu agituodamas už dvarininkų dvarų parceliaciją. Parceliuoti dvarus, vykdyti agrarinę reformą, mažinti mokesčius ir kt. taip pat reikalavo „Vilniaus žodis“. Šis laikraštis 1934 m. liepos 10 d. rašė, jog kaimas jau ne vakarykštis, jis jau netiki, kad vargas ir elgetystė praeis savaime be triukšmo. Jis taip pat netiki, kad tai pašalinti galėtų mineralinės trąšos ir agrokultūros žinių propagavimas. Kaimas nesibijo radikalių reformų, jis jų nori ir laukia. Spalio 10 d. numeryje laikraštis pastebėjo, kad galbūt dėl reformų po kurio laiko kas nors ir susigriebs, bet bus jau vėlu, nes neištveręs valstietis ims pats ieškoti išeičių.

Populiari tarp krašto lietuvių buvo Šv. Kazimiero draugija. Vėliau įsisteigė „Kultūros“ draugija. Šv. Kazimiero dr. jos Kamorūnų skyrius 1928 m. lapkričio 18 d. surengė vakarėlį. Vietos jaunimas suvaidino vieno veiksmo komediją „Nesipriešink“, dainuota solo, duetu ir choru, deklamuotos eilės ir sakytas monologas. Kamorūnų „Kultūros“ skyriaus pastangomis, 1936 m. birželio 14 d. surengtas gedulingas susirinkimas gegužės 9 d. mirusiam dr. Danieliui Alseikai pagerbti. Šv. Kazimiero draugijos Dubininko skyrius 1934 m. spalio mėn. paminėjo lakūnus Darių ir Girėną. Buvo paskaita ir deklamacijos. Valkininkų parapija 1935 m. vasario 16 d. iškilmingai šventė Lietuvos nepriklausomybės paskelbimo 17-ąsias metines. Kun. Pr. Bieliauskas bažnyčioje sakė tai progai pritaikytą pamokslą. Pirčiupių kaimo žmonės vakare buvo susirinkę į „Ryto“ skaityklą. Ne tik Vilniaus, bet ir provincijos lietuviai reikšėsi Lietuvos mokslo draugijos (LMD) veikloje. XXV visuotiniame LMD susirinkime 1934 m. gegužės 26 d. Marija Čenyte kalbėjo apie varėniškių tarmę. Iš Rodūnios valsč. Sklodonių kaimo kilęs Juozas Aidulis pasakojo apie tautosakos bei etnografinės medžiagos rinkimą mūsų krašte. Minėtas tautosakos rinkėjas Petras Karlonas iš Mergežerio.

Tęsinys. Pradžia Nr. 22, 23, 24

Vytautas Valentinas
ČESNULIS